

УДК 347.513

Бережний Олександр Іванович –

кандидат юридичних наук,
асистент кафедри кримінального процесу
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого

Oleksandr I. Berezhnyi –

candidate of juridical sciences,
assistant at criminal procedure department,
Yaroslav Mudryi National Law University
(77 Pushkinska St., Kharkiv, 61024, Ukraine)

Проблеми встановлення розміру та відшкодування шкоди, завданої злочином у кримінальному провадженні

Стаття присвячена проблемам відшкодування шкоди у кримінальному провадженні. На підставі аналізу чинного кримінального процесуального законодавства України розглянуто проблемні питання, що виникають під час встановлення розміру шкоди, завданої у кримінальному провадженні та запропоновано шляхи їх вирішення.

Ключові слова: відшкодування шкоди, злочин, компенсація, форми відшкодування шкоди, цивільний позов.

Стаття посвящена проблемам возмещения ущерба в уголовном производстве. На основании анализа действующего уголовного процессуального законодательства Украины рассмотрены проблемные вопросы, которые возникают во время установления раз мера ущерба, причиненного в уголовном производстве и предложены пути их решения.

Ключевые слова: возмещение ущерба, преступление, компенсація, форми возмещения ущерба, гражданський иск.

O.I. Berezhnyi Issues Regarding Establishment of the Amount and Compensation of Damage Caused by the Crime in Criminal Proceeding

The article deals with issues of compensation of damage in criminal procedure. Following the analysis of current criminal procedure legislation of Ukraine problems regarding establishment of the amount of damage caused in criminal proceeding and ways of their solution have been proposed. The issues of voluntary compensation of damage in criminal proceedings have been addressed. It has been mentioned that voluntary compensation of damage as a way of restoration of property rights means the right of the suspect, convicted person and in the event of his consent of the other individual of legal entity at any stage of criminal proceeding to compensate damage caused to the victim by criminal offence. It has been stated that such compensation has a significant meaning during imposition of punishment. After analyzing Art. 285 of the Criminal Procedure Code of Ukraine it has been proposed to supplement Art. 276 of the Criminal Procedure Code of Ukraine with the provision on the obligation of the investigator during notification of the suspicion to explain the suspect that voluntary compensation of the damage caused by his illegal activities and removal of consequences is a circumstance which mitigates punishment and in the event of effective regret or reconciliation with the victim and full compensation of the damage criminal case can be terminated. The article focuses attention on the issues regarding establishment of formal requirements to the content and form of the civil action in criminal procedure. It has been proposed to enshrine in the Criminal Procedure Code of Ukraine obligation of the investigator and prosecutor to explain procedure of drafting and filing the civil action along with the other rights and if necessary to assist in drafting the civil action. It has been mentioned that it is impossible to agree with provisions of the Criminal Procedure Code of Ukraine regarding obligation of the civil plaintiff to enclose copies and other document to the action according to the number of suspects, convicted persons taking into account the fact that

parties to criminal proceeding have the right to get familiar with all the materials of the criminal case after their disclosure, particularly with the civil action and enclosed documents to it. This right is also guaranteed when the judge appoints the trial. That is why it is not necessary to burden the plaintiff with formalities inherent to the action in civil procedure.

Keywords: *compensation of damage, crime, compensation, forms of damage compensation, civil action.*

Постановка проблеми. Захист прав громадян, які постраждали від злочину мають особливу соціальну значимість враховуючи складні економічні та соціальні умови останніх років, а тому відшкодування (компенсація) шкоди у кримінальному провадженні, вжиття заходів щодо її забезпечення, відновлення порушених прав осіб набуває особливої актуальності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемам відшкодування шкоди у кримінальному провадженні присвячені праці багатьох вітчизняних та зарубіжних дослідників, серед яких важливе місце займають роботи С. Є. Абламського, О. П. Кучинської, В. Т. Нора, В. В. Рожнової, Л. Д. Удалової та інших. Водночас питання, пов'язані із забезпеченням відшкодування шкоди залишаються дискусійними і потребують як наукових досліджень, так і законодавчого регулювання.

Невирішені раніше проблеми. На практиці і в теорії кримінального процесу залишаються невирішеними питання щодо встановлення розміру шкоди, завданої злочином т її відшкодування.

Мета. Метою роботи є дослідження проблем відшкодування шкоди у кримінальному провадженні та висловлення пропозицій щодо шляхів вирішення проблем, які виникають на практиці під час встановлення розміру шкоди, завданої злочином.

Виклад основного матеріалу. Головним обов'язком держави є забезпечення прав і свобод людини. Отже, вся діяльність держави має бути спрямована на реальне забезпечення прав і свобод своїх громадян, поваги до особи та як найширшого визнання загальнолюдських цінностей. Особливої уваги такий обов'язок держави набуває у випадку найнебезпечнішого порушення прав особи у державі – вчинення кримінального правопорушення.

Реформування законодавства України, у тому числі у сфері захисту постраждалих від злочинів, зумовлено необхідністю приведення його у відповідність до міжнародних стандартів

з прав людини та громадянина. Враховуючи складні економічну і соціальну ситуацію в країні, зростання кількості правопорушень проблема відшкодування шкоди, завданої злочином, стає актуальною і потребує всебічного наукового та практичного дослідження.

Необхідно зазначити, що інститут відшкодування шкоди є міжгалузевим інститутом: окрім кримінального процесуального законодавства, він передбачений і у цивільно – процесуальному законодавстві. У якому передбачено пред'явлення позову про відшкодування шкоди в порядку цивільного судочинства. Таким способом захисту порушених майнових та особистих немайнових прав і законних інтересів потерпілий може скористатися як до початку кримінального провадження, так і після його завершення, у випадку не пред'явлення цивільного позову у кримінальному провадженні або залишення його без розгляду.

Окремі положення відшкодування шкоди, заподіяної кримінальним правопорушенням, сформульовано в Конституції України та КПК України. Зокрема визначено форми та процесуальний порядок такого відшкодування: добровільне відшкодування, що здійснюється підозрюваним, обвинуваченим, а також за його згодою будь – якою іншою фізичною або юридичною особою; примусове стягнення за результатами розгляду цивільного позову в кримінальному провадженні на підставі відповідного судового рішення, за рахунок Державного бюджету у випадках передбачених КПК України. Вид і розмір шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, а також обставини, які підтверджують, що гроші, цінності та інше майно підлягають спеціальній конфіскації є обставинами, які підлягають доказуванню. Підлягають доказуванню і обставини, що є підставою для застосування до юридичних осіб заходів кримінально – правового характеру. Це сприяє забезпеченню подальшого стягнення за результатами розгляду цивільного позову.

Важливим для забезпечення відшкодування шкоди є положення, яке передбачає обов'язок слідчого, прокурора вжити необхідних заходів з метою виявлення та розшуку майна, на яке може бути накладено арешт, зокрема шляхом витребування необхідної інформації у Національного агентства України з питань виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів, інших державних органів та органів місцевого самоврядування, фізичних і юридичних осіб.

Для потерпілої від кримінального правопорушення особи важливою є реальність та обсяги відшкодування шкоди, при цьому обидва критерії залежать ефективності та своєчасності спрямованих на забезпечення такого відшкодування дій органів досудового розслідування. Проте дуже часто потерпілі не отримують жодного відшкодування завданої їм кримінальним правопорушенням шкоди, що не узгоджується з нормами, які регламентують відносини у сфері відшкодування шкоди, не лише вітчизняного законодавства, а й міжнародно – правових актів.

Дана ситуація пояснюється не лише недоліками законодавства, а й недоліками в роботі правоохоронних органів, оскільки питання відшкодування шкоди розглядаються ними як другорядні через велике навантаження слідчого, помилки у визначенні особи, яка повинна нести відповідальність за заподіяну шкоду, визначенні характеру та розміру шкоди, заподіяної потерпілій особі.

Необхідно звернути увагу на специфіку пошукової діяльності щодо встановлення ймовірних джерел відшкодування шкоди, яка має проводитися за тісної взаємодії слідчого з оперативними підрозділами. Проте чинний КПК України позбавляє ініціативи оперативні підрозділи в данму напрямку. У цілому спостерігається відсутність досвіду працівників органів досудового розслідування, не має системи діяльності на місцях, що відображається на якості розслідування, у тому числі на відшкодуванні шкоди у кримінальному провадженні.

Деякі складності у правозастосовній практиці виникають під час реалізації положень КПК України про добровільність відшкодування

шкоди, завданої злочинцем, і укладання угоди про примирення або угоди про винуватість.

Добровільне відшкодування шкоди заподіяної шкоди як спосіб відновлення майнових прав потерпілих передбачений ст. 27 КПК України, згідно з якою, підозрюваний, обвинувачений, а також за його згоди будь – яка інша фізична чи юридична особа має право відшкодувати шкоду, завдану потерпілому внаслідок вчинення кримінального правопорушення. Добровільне відшкодування шкоди має велике значення при призначенні покарання, оскільки пом'якшує покарання і позитивно характеризує особу підозрюваного, обвинуваченого. Крім того, добровільне відшкодування шкоди є однією з обов'язкових умов для звільнення особи від кримінальної відповідальності. Аналіз положень ст. 285 КПК України про кримінальне провадження щодо звільнення особи від кримінальної відповідальності у випадках, передбачених КК України, дає змогу зробити висновок, що такий підхід породжує проблемну ситуацію. Він позбавляє визначеності в застосуванні такого засобу захисту порушених прав потерпілої від злочину особи через здійснення процесуальних дій слідчих і прокурорів і відсутність обов'язку слідчого, прокурора пропонувати підозрюваному, обвинуваченому добровільне відшкодування шкоди у випадках, коли він не відшкодував шкоду за власної ініціативи.

Цілком слушною вважається позиція А. Стебелева щодо закріплення у ст. 276 КПК України обов'язку слідчого під час повідомлення особі про підозру роз'яснювати підозрюваному, що добровільне відшкодування шкоди, завданої його протиправними діями, та усунення її наслідків є обставиною, яка, відповідно до п. 2 ч. 1 ст. 66 КК України, пом'якшує покарання, а також у разі дієвого каяття або примирення з потерпілим і повного відшкодування шкоди кримінальне провадження може бути закрито, згідно ст. ст. 45, 46 КК України та ст. 285 КПК України [4, с. 86].

Добровільність відшкодування шкоди, завданої внаслідок вчинення кримінального правопорушення є однією із умов укладання угоди про примирення між підозрюваним, обвинуваченим та потерпілим. КПК України передбачає категорії справ, у яких може бути укладена така угода. Так угода про примирення

може бути укладена в провадженні щодо кримінальних проступків, злочинів невеликої, середньої тяжкості та в кримінальних провадженнях у формі приватного обвинувачення. Законодавець у цих випадках виходить із класифікації злочинів, визначених ст. 12 КК України, а також наведеного у ст. 477 КПК України переліку конкретних кримінальних правопорушень, розгляд яких належить до категорії приватного обвинувачення [2, с. 103].

Таким чином, при укладанні угоди про примирення потерпілий має реальну можливість негайно отримати компенсацію від завданої йому кримінальним правопорушенням шкоди.

Цивільний позов у кримінальному провадженні має два елементи: предмет та підстави. Предметом цивільного позову в кримінальному процесі слід визнати матеріально-правову вимогу позивача до підозрюваного, обвинуваченого чи фізичної або юридичної особи, яка в силу закону несе цивільну відповідальність за шкоду, завдану злочинними діями (бездіяльністю) підозрюваного, обвинуваченого або неосудної особи, яка вчинила суспільно небезпечне діяння (цивільного відповідача) про відшкодування майнової та моральної шкоди, заподіяної кримінальним правопорушенням або іншим суспільно небезпечним діянням.

Відшкодування матеріальної шкоди за цивільним позовом у кримінальному провадженні повинно полягати у відновленні колишнього стану речей або відшкодуванні збитків, тобто реального збитку. Слід зазначити, що в ст. 91 КПК не передбачено відшкодування коштів, витрачених закладом охорони здоров'я на стаціонарне лікування особи, потерпілої від кримінального правопорушення як окрему обставину, яка підлягає доказуванню в кримінальному провадженні. Вказана обставина підлягає обов'язковому з'ясуванню і вирішенню під час доказування виду і розміру шкоди, завданої кримінальним правопорушенням (п. 3 ст. 91 КПК).

Порядок обчислення розміру фактичних витрат закладу охорони здоров'я на стаціонарне лікування потерпілого від злочинного діяння та порядок зарахування стягнених з винних осіб коштів до відповідного бюджету і їх використання затверджені постановою Кабінету

Міністрів України № 545 від 16 липня 1993 р. Роз'яснення з цього приводу також надаються в постанові Пленуму Верховного Суду України від 7 липня 1995 р. № 11 «Про відшкодування витрат на стаціонарне лікування особи, яка потерпіла від злочину, та судових витрат».

У кримінальному судочинстві відшкодування витрат на стаціонарне лікування потерпілого може покладатися тільки на особу, вина якої у вчиненні злочину встановлена обвинувальним вироком суду (у тому числі без призначення покарання, із звільненням від покарання, з умовним засудженням).

При заподіянні шкоди здоров'ю потерпілого неповнолітнім, у тому числі при вчиненні ним злочину в групі, питання відшкодування коштів, витрачених на лікування потерпілого, вирішується згідно зі ст.ст. 1178 - 1182 ЦК України та роз'ясненнями, що містяться у п. 6 постанови Пленуму Верховного Суду України від 27 березня 1992 р. № 6 «Про практику розгляду судами цивільних справ за позовами про відшкодування шкоди» Витрати на стаціонарне лікування потерпілого внаслідок дій особи, яка вчинила їх у стані неосудності, не стягуються.

Доказування обставин зазначених у цивільному позові, який був заявлений у кримінальному провадженні, відбувається за правилами, встановленими кримінальним процесуальним законом. Це означає, що обов'язок доказування виду та розміру шкоди, яку було завдано кримінальним правопорушенням, покладається на орган, який провадить розслідування в кримінальному провадженні.

Як вже зазначалося, підозрюваний, обвинувачений, а також за його згодою будь-яка інша фізична чи юридична особа має право на будь-якій стадії кримінального провадження відшкодувати шкоду, завдану потерпілому, територіальній громаді, державі внаслідок кримінального правопорушення. Шкода, завдана кримінальним правопорушенням або іншим суспільно небезпечним діянням, може бути стягнута судовим рішенням за результатами розгляду цивільного позову в кримінальному провадженні (п. 1, 2 ст. 128 КПК). Відповідно до ст. 129 КПК, ухвалюючи обвинувальний вирок, постановляючи ухвалу про застосування примусових заходів медичного

або виховного характеру, суд залежно від доведеності підстав і розміру позову задовольняє цивільний позов повністю або частково чи відмовляє в ньому. У разі встановлення відсутності події кримінального правопорушення суд відмовляє в позові. У випадках, коли обвинуваченого виправдовують за відсутності в його діях складу кримінального правопорушення або його непричетності до вчинення кримінального правопорушення, а також у випадках, передбачених частиною першою статті 326 КПК, суд залишає позов без розгляду.

Цивільний позов в кримінальному провадженні у випадках та в порядку, передбачених законом, компенсується потерпілому за рахунок Державного бюджету України (п. 3 ст. 127 КПК).

Встановивши, що кримінальним правопорушенням завдана майнова шкода або понесені витрати закладом охорони здоров'я на стаціонарне лікування потерпілого від кримінального правопорушення, орган, що здійснює досудове розслідування, прокурор і суд зобов'язані вжити заходів до забезпечення цивільного позову.

Забезпечення цивільного позову в кримінальному провадженні і можливої конфіскації майна здійснюється шляхом накладення арешту на майно (п. 7 ч. 2 ст. 128 КПК). Арешт може бути накладено на нерухоме і рухоме майно, результати інтелектуальної, творчої діяльності, гроші у будь-якій валюті готівкою або у безготівковому вигляді, цінні папери, корпоративні права, які перебувають у власності підозрюваного, обвинуваченого або осіб, які в силу закону несуть цивільну відповідальність за шкоду, завдану діями підозрюваного, обвинуваченого або неосудної особи, яка вчинила суспільно небезпечне діяння, і перебувають у нього або в інших фізичних, або юридичних осіб (ч. 3 ст. 170 КПК).

Слідчий суддя або суд під час судового провадження накладає арешт на майно у вигляді речей. Крім того, у випадку задоволення цивільного позову суд за клопотанням прокурора, цивільного позивача може вирішити питання про накладення арешту на майно для забезпечення цивільного позову до набрання судовим рішенням законної сили, якщо таких заходів не було вжито раніше. Як зазначається в ст. 171 КПК з клопотанням про

арешт майна до слідчого судді, суду має право звернутися прокурор, слідчий за погодженням з прокурором, а з метою забезпечення цивільного позову – цивільний позивач. У клопотанні слідчого, прокурора про арешт майна повинно бути зазначено:

- 1) підстави, у зв'язку з якими потрібно здійснити арешт майна;
- 2) перелік і види майна, що належить арештувати;
- 3) документи, що підтверджують право власності на майно, що належить арештувати. До клопотання також мають бути додані оригінали або копії документів та інших матеріалів, якими слідчий, прокурор обґрунтовує доводи клопотання.

У клопотанні цивільного позивача, слідчого, прокурора про арешт майна підозрюваного, обвинуваченого, іншої особи для забезпечення цивільного позову повинно бути зазначено:

- 1) розмір шкоди, завданої кримінальним правопорушенням;
- 2) докази факту завдання шкоди і розміру цієї шкоди.

Вартість майна, яке належить арештувати з метою забезпечення цивільного позову, повинна бути співмірною із розміром шкоди, завданої кримінальним правопорушенням. Якщо особа, що подала клопотання про арешт майна, не доведе необхідність такого арешту, слідчий суддя, суд відмовляють у його задоволенні. У разі задоволення клопотання слідчий суддя, суд постановляє ухвалу.

Певні проблеми виникають на практиці і при складанні позовної заяви, оскільки відповідно до вимог ст. 128 КПК України. Форма і зміст позовної заяви повинні відповідати вимогам. Встановленим до позовів. Які висуваються в порядку цивільного судочинства. Таке законодавче врегулювання може створювати складнощі в правозастосуванні. Наприклад, внаслідок недотримання вимог ЦПК України захисник підозрюваного, обвинуваченого, ознайомившись із цивільним позовом, може заявити клопотання про невідповідність цивільного позову нормам ЦПК України, водночас заявивши клопотання про скасування арешту на майно, що надасть можливість підозрюваному, обвинуваченому розпоряджатись майном, позбутись майна

шляхом продажу, щоб не відшкодувати потерпілому шкоду. Заслуговує на підтримку пропозиція С. Абламського, який пропонує передбачити у КПК України обов'язок особи, яка провадить досудове розслідування. Водночас із роз'ясненням прав потерпілому додатково роз'яснити порядок складання та пред'явлення цивільного позову й надати потерпілому відповідний бланк і допомогу в складанні цивільного позову [1, с. 157].

Не можна погодитись із положенням КПК України щодо вимоги до цивільного позивача додати до позовної заяви її копії та копії доданих до неї документів відповідно до кількості підозрюваних, обвинувачених. Цивільних відповідачів для вручення їх кожному з них. Під час кримінального провадження сторони цивільного позову мають право ознайомлюватись з матеріалами досудового розслідування після їх відкриття, зокрема й з позовною заявою та доданими до неї документами, робити з них виписки, знімати копії. Таке право їм надано після призначення справи суддею до судового розгляду. Отже, не має необхідності обтяжувати цивільного позивача тими формальностями, які властиві позову у цивільному провадженні [4, с. 87]. Також необхідно враховувати, що обов'язок доказування виду й розміру шкоди, завданої кримінальним правопорушенням покладено на слідчого, прокурора, а на потерпілого – лише у випадках провадження у формі приватного обвинувачення.

Заслуговує на підтримку думка В. Нора, який зазначає. Що введення до кримінального провадження такого учасника, як цивільний

позивач, не мало необхідності. Наявність такого учасника за КПК України 1960 року була виправдана тим, що у випадку заподіяння шкоди злочинном юридичній особі остання потерпілою не визнавалася, а лише цивільним позивачем у випадку заявлення нею цивільного позову. У чинному КПК України ситуація змінена: згідно ч. 1 ст. 55, потерпілим у кримінальному провадженні може бути як фізична особа, якій кримінальним правопорушенням завдано моральної, фізичної або майнової шкоди, так і юридична особа, якій завдано майнової шкоди. Отже, цивільним позивачем може бути, згідно з чинним КПК України, лише потерпіла від кримінального правопорушення особа (фізична чи юридична). Потерпілий наділений значно більшим обсягом прав процесуальних прав, ніж цивільний позивач, що надає йому більші можливості для захисту своїх інтересів [3, с. 37].

Висновки. Підсумовуючи викладене вище можна зробити висновок, що інститут відшкодування шкоди у кримінальному провадженні має важливе значення для відновлення порушених злочином прав, а також потребує вдосконалення на законодавчому рівні з метою його більш ефективного застосування у практичній діяльності.

Список використаних джерел:

1. Абламський С. Є. Окремі аспекти відшкодування шкоди, завданої злочином потерпілому, у кримінальному судочинстві / С. Є. Абламський // Право і безпека. – 2012. – № 3 (45). – С. 154–159.
2. Квятковський М. Проблемні питання кримінального провадження на підставі угод про визнання винуватості та про примирення у кримінальному провадженні / М. Квятковський // Слово національної школи суддів. – 2013. – № 4 (5). – С. 98–103.
3. Нор В. Інститут відшкодування (компенсації) шкоди у кримінальному провадженні за чинним КПК України: здобутки і резерви для вдосконалення / В. Нор // Право України. – 2013. – № 11. – С. 32–41.
4. Стебелев А. М. Проблеми відшкодування (компенсації) шкоди, завданої злочином, у кримінальному провадженні / А. М. Стебелев // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція. – 2015. – № 16. – С. 85–88.

References:

1. S. Ye. Ablamskyi, Okremi aspekty vidshkoduvannia shkody, zavdanoi zlochynom poterpilomu, u kryminalnomu sudochynstvi / S. Ye. Ablamskyi // Pravo i bezpeka. – 2012. – No. 3 (45). – Pp. 154–159.
2. M. Kviatkovskiy, Problemni pytannia kryminalnoho provadzhennia na pidstavi uhod pro vyznannia vynuvatosti ta pro prymyrennia u kryminalnomu provadzhenni / M. Kviatkovskiy // Slovo natsionalnoi shkoly suddiv. – 2013. – No. 4 (5). – Pp. 98–103.
3. V. Nor, Instytut vidshkoduvannia (kompensatsii) shkody u kryminalnomu provadzhenni za chynnym KPK Ukrainy: zdobutky i rezervy dlia vdoskonalennia / V. Nor // Pravo Ukrainy. – 2013. – No. 11. – Pp. 32–41.
4. A. M. Stiebieliev, Problemy vidshkoduvannia (kompensatsii) shkody, zavdanoi zlochynom, u kryminalnomu provadzhenni / A. M. Stiebieliev // Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Ser.: Yurysprudentsiia. – 2015. – No. 16. – Pp. 85–88.